

УДК 159.9
К 30

Наталія КАУТ

РОЗУМОВИЙ РОЗВИТОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядається взаємозалежність навчання і розумового розвитку як одна із актуальних психолого-педагогічних проблем. Аналізуються різні погляди на співвідношення навчання і розумового розвитку у молодших школярів. Вивчається рівень сформованості розумового розвитку у молодших школярів. Подано узагальнені результати дослідження розумового розвитку молодших школярів.

Ключові слова: навчання, розумовий розвиток, розумові дії, розумові операції, мислення.

Проблема навчання і розумового розвитку – це одна із актуальних психолого-педагогічних проблем. Вперше її сформулював відомий педагог Г.Песталоцці, який відкрив і різнобічно аргументував ідею розвивального впливу навчання на учня.

У психологічній науці ідея розвивального навчання трансформувалася у складну теоретико-методологічну проблему, яка і сьогодні є центральною для педагогічної психології, а саме, проблему співвідношення навчання і розвитку.

Є два протилежні погляди щодо співвідношення навчання і розвитку. Один із них представлений у роботах Ж.Піаже [10]. Автор зазначає, що розумовий розвиток частково не залежить від навчання. Навчання розглядається як зовнішнє втручання у процес розвитку, яке впливає лише на деякі особливості цього процесу. Згідно з цим поглядом розумовий розвиток відбувається всередині системи взаємостосунків дитини з оточуючими його предметами.

Щодо іншого погляду, то психічний розвиток відбувається всередині взаємовідношень дитини і суспільства, в процесі

© Каут Наталія, 2010
засвоєння нею суспільного досвіду, який проявляється у різних формах: у предметах і способах їх використання, у системі наукових понять, у моральних правилах стосунків між людьми. Отже, навчання – це шлях передачі окремому індивіду соціального досвіду людства. У контексті сказаного проблема рівня сформованості розумового розвитку молодшого школяра залишається актуальною і сьогодні. Цікавить питання, що є головним у розумовому розвитку молодшого школяра, тобто який аспект розумового розвитку слід вдосконалювати, щоб він піднявся на вищий ступінь.

Розробка цих питань пов'язана з реалізацією Державної цільової соціальної програми “Молодь України” на 2009 – 2015 рр. (Постанова Кабінету Міністрів України №41 від 28.01.2009 р.).

Дослідження сучасного психолога Л. Кондратенко свідчать, що у кожному періоді розумового розвитку дитини провідну роль має один із психічних процесів: розвиток спостережливості і сприйняття, пам'яті та мислення, розвиток уявлення. Психологічні дослідження показують, що всі ці процеси взаємопов'язані [6]. Але у кожному періоді визначальним для розвитку дитини є один із процесів. Так, у ранньому дитин-стві важливе значення має розвиток сприйняття, у дошкільному віці – пам'ять, у молодшому шкільному віці – мислення.

Особливе місце серед пізнавальних процесів має мислення. Це пізнавальна діяльність індивіда, що характеризується узагальненим і опосередкованим відображенням дійсності [6].

Займаючись проблемою розвитку інтелектуальних здібностей дітей, А. Зак довів [5], що будь-який процес мислення проходить за допомогою розумових дій. Розумові дії – це дії з предметами, які відтворені в образах, уявленнях і поняттях. У них можна виокремити головні складові елементи або процеси – розумові операції. На думку А.Зака, до розумових операцій належать порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення,

класифікація, систематизація, які особистісно опосередковані та залежать від індивідуально-психологічних характеристик індивіда.

Порівняння дає змогу усвідомити схожі та відмінні ознаки і властивості об'єктів. Аналіз у мисленні – це мисленнєве розчленування предметів, виокремлення їх частин, аспектів, елементів, ознак і властивостей.

Аналіз як мисленнєва операція, згідно з думкою А.В.Брушлинського [10], має два рівні сформованості: 1-й рівень називається емпіричним аналізом, 2-й – теоретичним.

Дещо по-іншому розглядає цю проблему С.Л. Рубінштейн. Він розрізняє аналіз чуттєвих образів речей і мисленнєвий аналіз словесних образів.

У своїх дослідженнях ефективності навчання Ю.З. Гільбух [2] показує, що аналіз може бути поверхневим – чисто зовнішніх, несуттєвих властивостей та ознак явища.

Синтез – це мисленнєве об'єднання окремих частин, сторін, аспектів, елементів, ознак і властивостей об'єктів у єдине, якісно нове ціле [2].

Вивчаючи мислення дошкільників і молодших школярів, Ю.З.Гільбух встановив [2], що ранньою формою мислення є практична, тобто дійова форма аналізу-синтезу. Ці результати дослідження дають змогу констатувати, що саме так дитина здійснює мисленнєву діяльність задовго до того, як вона зможе використати різні форми словесного мислення.

Абстрагування – це уявне відокремлення одних ознак і властивостей предметів від інших їхніх рис і від самих предметів, яким вони властиві. Згідно з думкою А. Зака, абстрагування готує ґрунт для глибокого узагальнення, тобто мисленного об'єднання предметів, явищ у групи за істотними ознаками, виокремленими в процесі абстрагування. Узагальнення виокремлених рис предметів дає можливість групувати об'єкти за видовими, родовими й іншими ознаками [4].

Систематизацією Г. Абрамова [1] називає упорядкування знань на підставі широких спільних ознак груп об'єктів. Вона забезпечує розмежування та подальше об'єднання не окремих предметів, як має місце при класифікації, а їх груп і класів.

Діагностика розумового розвитку виступає як обов'язковий етап і засіб розв'язування цілого комплексу практичних

проблем, які виникають у школі. Як зазначає Л. Кондратенко – “для молодшого школяра стан когнітивної сфери є визначальний в процесах психічного розвитку, так як створює основу навчальної діяльності, забезпечує успішне засвоєння наукових знань, тобто навчання займає провідну роль в розумовому розвитку молодших школярів” [6, 25].

За трактуванням класика дитячої психології Д.Б.Ельконіна, у центрі психодіагностики “стоїть насамперед окрема дитина – рівень її розвитку, труднощі, прогноз та корекційно-методичні заходи” [11, 7]. Психодіагностика є базовим компонентом психологічного супроводу розвитку учнів і в школі першого ступеня підпорядкована цілям профілактичної роботи, а також спрямована на надання максимально можливої психологічної допомоги дітям у період їхнього навчання.

У шкільному житті часто трапляється так, що певні індивідуально-психологічні особливості дітей, які не завжди очевидні й часто виявляються тільки завдяки спеціальній діагностиці, за відсутності профілактики вже на початку навчання породжують проблеми. До таких особливостей розвитку належать: недоліки психомоторного розвитку та зорово-моторної координації; знижений рівень інтелекту дитини, який характеризується відсутністю початків понятійного мислення; різка дисгармонійність інтелекту дитини з недостатнім розвитком її вербальних структур; дисгармонія розвитку з різким переважанням креативних здібностей; дисгармонія розвитку, яка виражається у наявності сильної пам'яті поряд з відносно нерозвиненим мисленням; наявність відхилень в емоційному та особистісному розвитку; невралгічні ускладнення, легка органіка, функціональні порушення у роботі головного мозку.

Характеристика основних кількісних і якісних змін, які відбуваються в когнітивній сфері індивіда розкривається у понятті розумовий розвиток і є одним із аспектів його загального психічного розвитку. Рівні сформованості цього явища цілеспрямовано вивчалися недостатньо.

Метою статті є вивчення рівня сформованості розумового розвитку молодших школярів у контексті навчання вміння

контролювати свою діяльність та аналізувати правильність її виконання.

Предметом мислення дитини є пізнавальні завдання, які мають різне змістове підґрунтя і зумовлюють різне співвідношення предметно-дійових, перцептивно-образних та поняттєвих компонентів у їх розв'язанні. Залежно від цього розрізняють три різновиди мислення: наочно-дійове, наочно-образне та абстрактне.

Мислення різних дітей підлягає різним психологічним закономірностям і водночас характеризується індивідуальними особливостями. Відмінності в мисленні виявляються у різноманітних його якостях. Найістотнішими якостями, які виявляють індивідуальні відмінності мислення є його самостійність, критичність, гнучкість (лабільність), глибина, широта, послідовність, швидкість.

Самостійність мислення характеризується вмінням людини ставити нові завдання й розв'язувати їх, не вдаючись за допомогою до інших людей.

Критичність мислення виявляється у здатності людини не підпадати під вплив чужих думок, об'єктивно оцінювати позитивні та негативні аспекти явища або факту, виявляти цінне чи помилкове у них.

Гнучкість мислення виявляється в умінні дитини швидко змінювати свої дії при зміні ситуації діяльності, звільняючись від залежності закріплених у попередньому досвіді способів і прийомів розв'язання аналогічних завдань.

Глибина мислення виявляється в умінні проникати у сутність складних питань, розкривати причини явищ, приховані за нашаруванням неістотних проявів, бачити проблему там, де її не помічають інші, передбачати можливі наслідки подій і процесів.

Широта мислення виявляється у здатності охопити широке коло питань, творчому мисленні в різних галузях знання та практики.

Послідовність мислення виявляється в умінні дотримувати логічної наступності при висловлюванні суджень, їхньому обґрунтуванні. Послідовним можна назвати мислення людини, яке точно дотримується теми міркування, не відхиляється від неї, не перестрибує з однієї думки на іншу, не підміняє предмет міркування.

Швидкість мислення – це показник темпу проходження мислительних процесів.

Усі якості мислення дитини безпосередньо визначають її розумовий розвиток, а отже і шкільну успішність.

А.З. Зак [4] у своїх роботах вказує, що молодші школярі в результаті навчання в школі, коли обов'язково необхідно виконувати завдання, навчаються керувати своїм мисленням. Формуванню такої довільності, керованості мислення сприяють на уроках вказівки вчителя, які спонукають дітей до роздумів, оцінка результатів розумової діяльності молодших школярів і допомога у пошуках правильного розв'язку.

У цьому віці завершується перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення. Роздумуючи, учні використовують такі розумові операції: порівняння, пов'язане з виділенням у предметах спільного і відмінного; аналіз, пов'язаний з виділенням і словесним позначенням у предметі різних властивостей і ознак; узагальнення, пов'язане з відокремленням несуттєвих особливостей предметів і об'єднання їх на основі спільних суттєвих особливостей.

Операції, характерні для даного віку, Ж. Піаже [10] назвав конкретними, оскільки вони можуть застосовуватися лише на конкретному, наочному матеріалі.

У ході дослідження А.З. Зак [5] встановив, що при навчанні у початкових класах, у дітей формується усвідомлюваність, критичність мислення. Це відбувається тому, що в класі обговорюються шляхи розв'язування задач, розглядаються різні варіанти розв'язків, учитель постійно вимагає від учнів обґрунтовувати, розказувати, доводити правильність своєї думки, тобто вимагає від дітей свідомого розв'язку задачі.

Експериментальні дослідження показують [11], що разом із новими форми мислення відбуваються суттєві зрушення у розвитку всіх інших психічних процесів, особливо у розвитку сприйняття і пам'яті. Перехід процесів мислення на новий ступінь і пов'язана з цим перебудова всіх інших процесів складає основний зміст розумового розвитку в молодшому шкільному віці, що є предметом нашого дослідження.

РІЗНОВИДНИЙ РОЗВИТОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Для визначення рівня сформованості розумового розвитку ми використали методику “Прогресивні матриці Равена”. Вибірку склали 226 учнів 1 – 4-х класів.

Методика Равена дає змогу виявити певні здібності до цільного сприймання, здатність логічно мислити і розкривати зв'язки між предметами та явищами.

Проаналізуємо отримані нами результати від першого до четвертого класу. Аналіз результатів показує, що в більшості дітей показники, які діагностуються, перебувають переважно на середньому рівні. Якщо простежити розподіл дітей за рівнями розвитку, то можна побачити, що найбільший відсоток досліджуваних з високим рівнем розвитку виявлено у третьому класі – 15,9%, у четвертому класі виявлено – 10% досліджуваних, у другому класі – 2,8% досліджуваних. У першому класі досліджуваних з високим рівнем розвитку не виявлено.

Середній рівень у першому класі виявлено у 69% досліджуваних. У другому класі – у 71% досліджуваних, третьому і четвертому відповідно 82% і 90% досліджуваних.

Низький рівень сформованості інтелектуального розвитку виявлено в учнів першого класу – 20%, учнів другого класу – 25%, учнів третього класу – 1,4%. В учнів четвертого класу низького рівня сформованості інтелектуального розвитку не виявлено. Подані результати представлені у вигляді діаграми (рис.1).

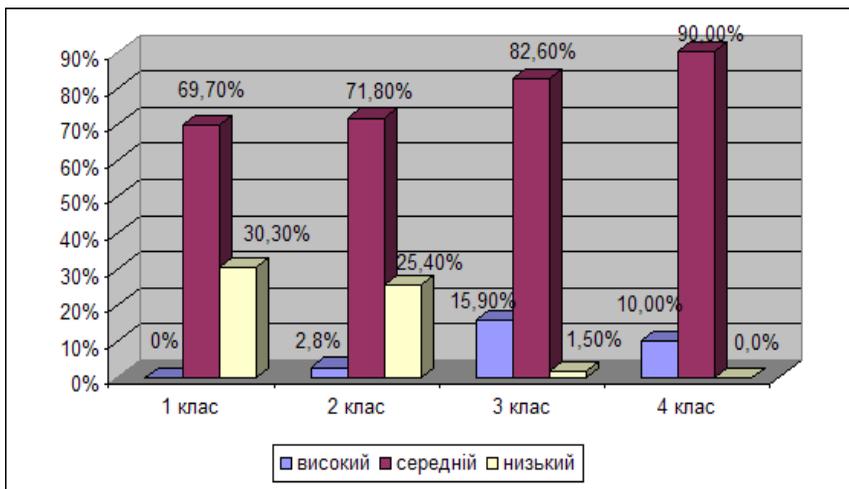

Рис. 1. Рівні розумового розвитку молодших школярів

Якщо проаналізувати високий рівень розумового розвитку молодших школярів за методикою “Прогресивні матриці Равена”, то можна сказати, що найнижчі показники характерні для учнів першого класу. Вони становлять 0% досліджуваних. На нашу думку, це пов’язано з тим, що для учнів першого класу характерним є наслідування у навчальній діяльності. Вони наслідують діям і словам учителя, а також один одного. Але поряд з тим у них спостерігається слабка гнучкість мислення, яка проявляється в тому, що в учнів виникають труднощі в оперуванні новим матеріалом; вони здатні здійснювати лише елементарний аналіз: виділяти та абстрагувати властивості предметів як самостійні об’єкти розгляду.

Середній рівень розумового розвитку виявлено у більшій частині досліджуваних. Найбільший відсоток характерний для учнів 4-х класів. Він становить 90% досліджуваних. Це свідчить про достатній розвиток базових характеристик візуального мислення, здатність дитини успішно оперувати малюнками і схемами та співвідносити їх зі словесними схемами.

Як видно із діаграми виявлено незначний відсоток досліджуваних, які мають низький рівень розумового розвитку. Вони становлять 30,30% досліджуваних в учнів перших класів та 25,40% досліджуваних в учнів других класів.

Якщо простежити динаміку розумового розвитку молодших школярів (див. рис. 2), то можна сказати, що кількість досліджуваних з низьким рівнем до четвертого класу поступово зменшується, відповідно від 30–33% досліджуваних у першому класі до 0% у четвертому. Кількість досліджуваних із середнім та високим рівнями розвитку, навпаки, поступово збільшується, відповідно від 69 – 70% досліджуваних у першому класі до 90% досліджуваних у четвертому класі; та від 0% досліджуваних у першому класі до 15,90% у третьому класі.

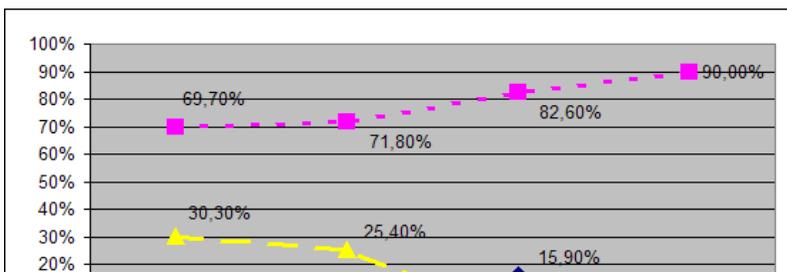

Рис. 2. Динаміка розумового розвитку молодших школярів

Отже, результати проведеного нами дослідження щодо вивчення розумового розвитку у молодших школярів показали, що у більшості учнів молодших класів виявлено середній та високий рівень розумового розвитку. Це пов'язано із характерними особливостями аналітико-синтетичної мисленнєвої діяльності. Вміння переключатися з одного способу дій на інший свідчить про сформовану здатність диференціювати запропоновані задачі. В основі такого типу вміння є й інші інтелектуальні вміння, які також вдосконалюються у навчанні, – вміння абстрагувати і конкретизувати, узагальнювати.

Описані конкретні прояви активності, гнучкості мислення вміння виконувати мисленнєві операції, є показниками розумового розвитку.

Для значно меншої частини досліджуваних, а саме, для учнів перших та других класів характерним є низький рівень розумового розвитку. Такі діти потребують корекційної роботи.

Вважається, що навчальна діяльність визначає виникнення психологічних новоутворень – рефлексію, довільність, внутрішній план дій, які необхідні для засвоєння такого важливого елементу культури, як інструкції, або способи, дії з предметами.

Без рефлексії неможливо виділити способи дій як особливу властивість активності; довільність дає можливість розділити різні плани реальності і діюв них; внутрішній план дій забезпечує необхідну систему координат для організації психологічного простору Я.

Багаточисленні дослідження показують, що поява тих новоутворень суттєво залежить від змісту утворення – від змісту засвоєних знань.

З метою виявлення дітей, яким потрібна додаткова увага з боку вчителя, ми діагностували розвиток довільності, тобто вміння слухати, розуміти, точно виконувати вказівки дорослого, діяти згідно з правилом, використовувати зразок за методикою Д.Б. Ельконіна “Графічний диктант”. Вибірку склали ті самі учні, що і в попередньому дослідженні.

За даними результатів дослідження було виявлено, що мірою зростання розумової втоми у досліджуваних, виконувана ними робота ставала все менш рівномірною та результативною. З’являлась неточність у сприйманні зовнішніх вражень, помилки у запам’ятовуванні. Порущувалась увага, здатність концентруватися.

Як видно із діаграми (рис. 3) високий рівень виявлено у незначній кількості досліджуваних. У переважній більшості учнів виявлено середній та низький рівні здатності довільно керувати своїми діями. Стихійне формування довільності, розвиток пам’яті, уваги найбільше виявлено у тих дітей, які вже в першому класі є слабовстигаючими, тобто є погано підготовленими до школи.

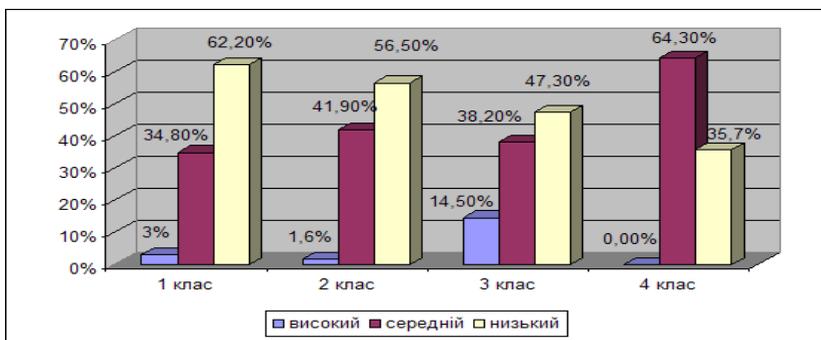

Рис. 3. Рівні розвитку здатності довільно керувати своїми діями

У дослідженні показано, що упродовж усієї початкової школи у дітей проявляється невміння контролювати свою діяльність і аналізувати правильність її виконання. Це зумовлено недоліком завдань, які вимагають виконання таких контролюючих дій. Отримані дані зумовлені типовою для

молодших школярів недостатньою інтеріоризованістю дій контролю, і потребують для свого розвитку спеціально організованої роботи. Тому наше подальше завдання полягає у складанні колекційної програми кожному учневі з метою навчити вчитися, оволодівати знаннями і навичками відповідно до його можливостей.

Література

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология: учебное пособие [для студентов вузов] / Г.С. Абрамова. – М. : Академический проект, 2000. – 624 с.
2. Гильбух Ю.З. Как работать и учиться эффективно / Ю.З. Гильбух. – К. : АПН Украины, 1993. – 126 с.
3. Зак А.З. Развитие теоретического мышления у младших школьников / А.З. Зак. – М. : Педагогика, 1984. – 152 с.
4. Зак А.З. Развитие интеллектуальных способностей у детей 6 – 7 лет / А.З. Зак. – М. : Нов. шк., 1996. – 288 с.
5. Зак А.З. Развитие интеллектуальных способностей у детей 9 лет / А.З. Зак. – М. : Нов. шк., 1996. – 408 с.
6. Кондратенко Л. Розумові здібності дитини / Л.Кондратенко. – К. : Главник, 2004. – 112 с.
7. Коробко С.Л. Работа психолога с младшими школьниками: [методичний посібник]. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 416 с.
8. Менчинская Н.А. Проблемы учения и умственного развития школьника / Н.А. Менчинская. – М. : Педагогика, 1989. – 219 с.
9. Менчинская Н.А. Психологическое развитие ребенка от рождения до десяти лет / Н.А. Менчинская. – М. : ИПП, 1996. – 185 с.
10. Цибух Л.Н. Диагностика и коррекция мышления развивающейся личности / Л.Н. Цибух, А.Я.Чебыкин. – Одесса: Южный научный центр АПН Украины, 2002. – 170 с.
11. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника / Д.Б.Эльконин. – М. : Знание, 1974. – 64 с.

Каут Наталия. Умственное развитие младших школьников. В статье рассматривается взаимозависимость учебы и умственного развития как одна из актуальных психолого-педагогических проблем. Анализируются разные точки зрения на соотношение учебы и умственного развития у младших школьников. Изучается уровень сформированности умственного развития у младших школьников. Поданы

обобщенные результаты исследования умственного развития младших школьников.

Ключевые слова: учеба, умственное развитие, умственные действия, умственные операции, мышление.

Kaut Natalia. Mental development of junior schoolboys. In the article the problem of interdependence of education and mental development as one of the actual psychological and pedagogical problems is considered. Different views on the relationship of education and mental development of young pupils are analyzed. The level of formed of mental development is studied for junior schoolboys. The results of the study of mental development of young pupils are presented. Generalization is done.

Key words: studies, mental development, mental actions, mental operations, thoughts.